

УДК 615.12:355.45(477.81)
DOI <https://doi.org/10.32782/health-2023.3.15>

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АПТЕК У ВОЄННИЙ ЧАС НА ПРИКЛАДІ ЛОКАЛЬНИХ МЕРЕЖ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Штрімайтіс Оксана Вікторівна,
кандидат фармацевтичних наук,
проректор з наукової роботи
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0002-1305-2251
Scopus-Author ID: 57776880500
Web of Science Researcher ID: 32158612

Карпович Наталія Василівна,
викладач-методист,
голова циклової комісії професійно-орієнтованих дисциплін терапевтичного профілю
Фахового медичного коледжу
КЗВО «Рівненська медична академія»

Ткачук Оксана Миколаївна,
доктор філософії,
старший викладач кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0002-1907-3408

Садовник Ольга Володимирівна,
кандидат фармацевтичних наук,
професор кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0001-7391-2316

Стаття містить відомості про діяльність фармацевтичної галузі під час дії воєнного стану в Україні, зокрема функціонування роздрібно-аптечної мережі, у тому числі з екстемпоральним виготовленням ліків, на прикладі локальних мереж Рівненщини: аптеки ТДВ «Рівнефармація» та ТОВ «Укрфарм».

Фармацевтична галузь є частиною критичної інфраструктури, адже від її роботи залежить не тільки здоров'я, а й життя українців. Особливість фармацевтичної галузі полягає в тому, що всі її ланки тісно пов'язані між собою: товар прямує від виробника через дистриб'ютора до аптечних мереж, де його отримує кінцевий споживач. І якщо страждає одна з цих ланок, блокується робота й усіх інших. Через повномасштабну війну росії проти України компанії змушені адаптуватися до багатьох нових викликів. У перші тижні повномасштабного вторгнення постали проблемні питання стосовно логістики та доставки лікарських засобів і медичних виробів до аптек, дотримання умов зберігання та відпуску ліків.

Уперше була зроблена комплексна оцінка діяльності аптек у воєнний час, у тому числі з екстемпоральним виготовленням на основі аналізу нормативно-правової законодавчої бази, що регламентує діяльність закладів, інтерв'ювання фармацевтів і менеджменту аптек. Дослідження ефективності роботи аптечної мережі проводилося в перший тиждень від початку повномасштабного вторгнення ворога, далі оцінювалась діяльність аптек у перші 3 місяці після цього та особливості роботи восени 2022 року. Також були визначені питання, які постали у воєнний час за різними показниками організації діяльності аптечних закладів, та запропоновані шляхи їх вирішення. Зокрема, для якісної роботи керівникам аптек потрібно було розробити альтернативні логістичні маршрути доставки лікарських засобів і виробів медичного призначення, розподілу та дотримання умов зберігання; аптек з екстемпоральним виготовленням – збільшити обсяги виробництва; фармацевтам – використати практичні навички з комунікації, менеджменту та маркетингу для якісного формування товарних запасів та забезпечення населення необхідними ліками.

***Ключові слова:** лікарські засоби, екстемпоральні ліки, медичні вироби, діяльність аптек, воєнний час, ринок виробників ліків.*

Shtirimaitis Oksana, Karpovich Natalia, Tkachuk Oksana, Sadovnik Olga. Features of pharmacy activities in wartime on the example of local networks in the Rivne region

The article contains information about the activity of the pharmaceutical industry during the period of martial law in Ukraine, in particular, the functioning the retail pharmacy network, including the extemporaneous

production of drugs, using the example of local networks of the Rivne region: pharmacies SLC "Rivnefarmatsia" and LLC "Ukrpharm".

The pharmaceutical industry is part of the critical infrastructure, because not only the health, but also the life of Ukrainians depends on its work. The peculiarity of the pharmaceutical industry is that all these links are closely interconnected: the product goes from the manufacturer through the distributor to pharmacy chains, where the final consumer receives them. If one of these links suffers, the work of all others is blocked. Due to Russia's full scale-war against Ukraine, companies are forced to adapt to many new challenges. In the first weeks of the full-scale invasion, problematic issues arose regarding the logistics and delivery of medicines and medical devices to pharmacies, compliance with the conditions of storage and dispensing of medicines.

A comprehensive assessment of the activities of pharmacies in war time, including extemporaneous production was made for the first time and based on the analysis of the legal base governing the activities of institutions and interviews with pharmacists and pharmacy management. The study of efficiency of the pharmacy network was conducted in the first week after the beginning of the full-scale invasion of the enemy, then the activity of pharmacies in the first three months after that and the peculiarities of work in the fall of 2022 were evaluated. Also, the issues that arose in wartime according to various indicators of the organization of the activity of pharmacies were determined and the ways of solving them were proposed. In particular, for high quality work, pharmacies needed to develop alternative logistics routes for the delivery of medicines and medical products; distribution and compliance with storage conditions; pharmacies with extemporaneous production – to increase production volumes; pharmacists – to use practical skills in communication, management and marketing for high quality formation of commodity stocks and providing the population with the necessary medicines.

***Key words:** medicines, extemporaneous medicines, medical products, activity of pharmacies, wartime, market of drug production.*

Вступ. Фармацевтична галузь є невід'ємною складовою системи охорони здоров'я. Аптечні заклади України сумлінно виконують свою основну функцію – забезпечення лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) і населення лікарськими засобами (ЛЗ), медичними виробами (МВ), дієтичними добавками, лікарськими травами та іншою продукцією, дозволеною для реалізації через аптечні заклади. У воєнний час актуалізувалися як питання доступності населення та військових до фармацевтичної допомоги, так і можливості надання її безпечно та якісно.

Мета роботи – дослідити особливості функціонування роздрібно-аптечної мережі Рівненської області під час дії воєнного стану в Україні.

Матеріали та методи. Для дослідження особливостей діяльності аптек у воєнний час ми вирішили проаналізувати нормативно-правову законодавчу базу, що регламентує діяльність закладів (інструкції, зміни до нормативно-правових актів та накази МОЗ України), а також провести інтерв'ювання фармацевтів аптек та менеджменту мереж ТДВ «Рівнефармація» та ТОВ «Укрфарм». Це локальні мережі, які представлені аптеками та аптечними пунктами на території Рівненської області та беруть участь у всіх урядових державних соціальних програмах щодо пільгового та безоплатного забезпечення населення ЛЗ та МВ. Слід також зазначити, що ТДВ «Рівнефармація» – єдина аптечна мережа Рівненщини, що забезпечує населення ЛЗ аптечного виробництва (екстемпоральними ліками).

Результати дослідження. Для комплексної оцінки результату аналізу нормативної бази,

інтерв'ювання фахівців та діяльності аптек у воєнний час ми розділили дослідження на наступні періоди: перший тиждень роботи від початку повномасштабного вторгнення ворога, діяльність у перші 3 місяці після цього та особливості роботи восени 2022 року.

1. Особливості діяльності аптек у воєнний час у перший тиждень повномасштабного вторгнення агресора

Як і вся країна, 24 лютого, з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, аптеки опинилися перед цілим рядом викликів, на які потрібно було реагувати швидко та ефективно.

Колективи аптек працювали в повному штатному складі без перерв, щоб задовольнити черги, які утворилися вже зранку 24 лютого і тривали кілька перших днів від початку російської агресії проти нашої Батьківщини. Найбільшим попитом користувалися перев'язувальні матеріали, антисептики, знеболюючі та заспокійливі засоби, а також ліки для хронічних хворих. Попит на них тривав доти, доки не розкупили все.

Потрібно було поповнювати товарні запаси, і з цим виникли проблеми. Національні оператори оптового ринку також не одразу змогли побудувати як власну систему забезпечення запасами, так і логістичну систему постачання товарів замовникам. Багато транспортних маршрутів з 24–25 лютого стали неможливими. Велика кількість блок-постів та запровадження комендантської години теж створювали проблеми з доставкою. Тому орієнтовно з 27–28 лютого в аптеках практично всі полиці були порожні.

Більшість аптечних закладів досліджуваних мереж працюють у мирний час у цілодобовому режимі чи до 23:00. З початком воєнного часу постало питання транспортування працівників до робочих місць у зв'язку з введеною комендантською годиною. Також виникло питання: чи актуально залишається робота певних аптек цілодобово, якщо для населення введена комендантська година.

2. Особливості діяльності аптек у воєнний час у період з березня по травень 2022 року

З початку березня 2022 року оптові фармацевтичні компанії та виробники розпочали будувати нові логістичні маршрути, і доставка більшості ліків, хоч і незначними кроками, налагоджувалася. Доставка ЛЗ закордонного виробництва ускладнювалася та подовжувалася в часі через черги на кордоні. Нестача вітчизняних ліків, у першу чергу, виникла у зв'язку з руйнуванням ракетами ворога вітчизняних потужностей. Руйнувань зазнали фармацевтичні заводи ВАТ «Фармак», ФК «Здоров'я». Багато фармацевтичних виробництв опинилися на окупованих територіях.

Тим часом населення та волонтерські організації скуповували ліки для відправки у східні регіони України. При відсутності певних медикаментів фармацевти, за можливості, пропонували відвідувачам препарати-аналоги, записували номери телефонів із подальшим повідомленням про наявність того чи іншого ЛЗ та МВ.

З метою безперешкодного доступу населення та військових до ЛЗ усіх фармакологічних груп 4 березня 2022 року МОЗ України видало наказ № 413 «Деякі питання обігу та відпуску лікарських засобів в умовах воєнного стану» [1]. Ключовим у наказі зазначено: дозволити аптекам та їхнім структурним підрозділам здійснювати без рецепта лікаря відпуск та реалізацію ЛЗ (крім ЛЗ, які містять наркотичні засоби, психотропні речовини та виписуються на рецептурних бланках форми № 3, комбінованих ЛЗ, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори в кількості, що не перевищує їх гранично допустиму норму, отруйних та сильнодіючих ЛЗ), які згідно з інструкцією про медичне застосування підлягають відпуску за рецептом, за кошти пацієнта та/або інших джерел, не заборонених законом, крім бюджетних коштів [1].

Вагомим згідно з наказом МОЗ України № 413 від 4 березня 2022 року [1] було й те, що аптекам з екстемпоральним виготовленням ліків дозволили на місцях здійснювати контроль якості продукції, яку вони виготовляють. Це сприяло тому, що,

дякуючи значним внутрішньоаптечним заготовкам, була можливість частину ліків, яких бракувало, виготовити на місцях, прямо в аптеках.

У зв'язку з певною стабілізацією ситуації та налагодженню співпраці з лікарями цей наказ втратив чинність (згідно з наказом МОЗ України від 21 червня 2022 року № 1076) [2].

Окрім того, що більшість фармацевтів намагалася працювати на своєму фронті безупинно, частина не мала такої змоги. Гендерно в професії багато жінок. Одні виховують дітей самотужки й не можуть працювати 24/7, інші прийняли рішення поїхати з країни. Частково виник дефіцит кадрів.

Щоб забезпечити своєчасну медичну та фармацевтичну допомогу населенню в умовах воєнного стану, МОЗ України надало можливість працювати у фармацевтичних (аптечних) закладах студентам усіх медичних та фармацевтичних спеціальностей та науково-педагогічним працівникам із відповідною освітою (наказ МОЗ України від 08.03.2022 р. № 429) [3].

Слід зазначити, що питання з кадровим забезпеченням у тилкових регіонах України, зокрема на Рівненщині, було повністю вичерпане з моменту прибуття в область внутрішньо переміщених осіб (ВПО), серед яких було достатньо фахівців у галузі фармації.

Особливої уваги заслуговує питання реалізації соціальних урядових програм, за якими ЛЗ відпускаються пацієнтам на пільгових умовах. У таких випадках пацієнт повинен пред'явити в аптеці електронний рецепт, який йому виписав сімейний лікар. Виникали питання як доступності до відповідного програмного забезпечення в лікарів і аптек, так і наявності сімейних лікарів, якщо мова йшла про ВПО.

Міністерство охорони здоров'я України спільно з НСЗУ розробило алгоритми, які були опубліковані, як Зміни до відповідних нормативно-правових актів [4; 5]. Відповідно до них рецепти дозволили виписувати в паперовій формі з наступною трансформацією в електронну, також не обов'язково саме в свого сімейного лікаря, можна і в чергового.

Фармацевти зазначають, що в цей період відбулися зміни та пріоритети до структури споживчого аптечного асортименту. Наприклад, значно зменшився попит на антибіотики, дитячі лікарські форми, тому що багато місцевих жителів громади (жінки та діти) виїхали за кордон. Натомість збільшився продаж седативних, заспокійливих та засобів для лікування хронічних захворювань.

3. Особливості діяльності аптек у воєнний час з початку осені 2022 року

Найвагомішими в осінній період воєнного часу були удари ворога по енергосистемі України. У зв'язку з цим аптеки мають незручності, пов'язані з роботою при відключенні електропостачання. Використання спеціалізованих акумуляторів та ламп дає можливість працювати в умовах відсутності освітлення. Вагомою проблемою залишається дотримання температурного режиму, який є надзвичайно важливим для підтримання якості ЛЗ. Питання опалення приміщень гостро поки не стояло у зв'язку з прийнятною температурою повітря та погодними умовами. Але при тривалих відключеннях світла змінюється температура в холодильнику. Ряд ЛЗ вимагає дотримання суворого температурного режиму. Тому в морозильних камерах побутових холодильників в аптеках фармацевти на такі випадки заготовлюють холододіє елементи та пластикові пляшки з льодом. За потреби використовують для підтримки відповідних умов зберігання термолабільні препарати.

4. Напрями діяльності аптек з екстемпоральним виготовленням ліків

Фармацевтична мережа ТДВ «Рівнефармація» єдина на теренах області має аптеки, що здійснюють екстемпоральне виготовлення ліків. Це дозволяє розширити асортимент лікарських форм та оперативно реагувати на потреби лікарів, відвідувачів аптек, закладів охорони здоров'я у випадках епідемій і надзвичайних ситуацій.

З початком дії воєнного стану в Україні працівники екстемпоральних аптек мережі розпочали понаднормове виготовлення антисептичних розчинів; фасування в індивідуальні упаковки спирту етилового, перекису водню, бетадину; фасування кровоспинних порошків амінокапронової кислоти тощо.

Це все відбувалося в досить великих масштабах протягом березня-квітня 2022 року. Надалі ситуація з постачанням виробничої продукції покращилася і обсяги аптечного виготовлення значно зменшилися. До цього процесу понаднормово були залучені працівники аптек, менеджмент підприємства та науково-педагогічні працівники, студенти.

Обговорення. Ми визначили питання, які постали у воєнний час за різними показниками організації діяльності аптечних закладів, та запропонували шляхи їх вирішення, що подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Питання, які постали у воєнний час за різними показниками організації діяльності аптечних закладів, та шляхи їх вирішення

Показники	Питання, що постали у воєнний час	Шляхи вирішення
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ АПТЕК		
Режим роботи	Комендантська година ускладнила роботу цілодобових аптек.	Забезпечення зручного графіка роботи по змінах для працівників у ЛПЗ, які працюють цілодобово. Зміни графіка роботи аптек по місту.
Робота аптеки в період повітряної тривоги	Аптеки в час повітряної тривоги не працюють.	Проблема не вирішена на законодавчому рівні. Відвідувачі аптек не мають можливості придбати ліки та товари в разі термінової необхідності.
Робота аптек без електропостачання	Аварійні та планові відключення електроенергії.	Використання альтернативних елементів освітлення.
Зберігання термолабільних ЛЗ	Загроза недотримання температурного режиму через можливе тривале відключення електропостачання.	Заготівля холододіє елементів, пакетів із льодом для альтернативного використання з метою підтримання температури в холодильнику з ліками не вище +8 °С.
Кадри	Нестача персоналу у зв'язку з переміщенням населення за кордон та неможливістю працювати жінкам з маленькими дітьми через закриття шкіл та садочків.	МОЗ України надало можливість працювати в аптеках студентам усіх медичних та фармацевтичних спеціальностей та науково-педагогічним працівникам із відповідною освітою.

Продовження таблиці 1

Показники	Питання, що постали у воєнний час	Шляхи вирішення
ДОСТАВКА ТА ДЕФІЦИТ ЛІКІВ		
Надмірний попит на ЛЗ та ВМП у перший тиждень	Формування домашніх аптечок. Відправки ЛЗ для військових.	Поступове відновлення роботи оптових постачальників. Екстемпоральне виготовлення ЛЗ у великих об'ємах.
Доставка медичних та фармацевтичних товарів	Складна і вартісна доставка у зв'язку з: - ростом цін на пальне; - руйнуванням логістичних маршрутів; - великою кількістю блок-постів.	Удосконалення графіка доставки товарів. Розробка альтернативних маршрутів. Залучення власних ресурсів, окрім транспорту оптових постачальників.
Дефіцит ліків закордонного виробництва	Проблеми пов'язані з доставкою (зруйновані логістичні маршрути, черги на кордоні). Призупинення діяльності в Україні деяких міжнародних фармацевтичних компаній.	Рекомендації щодо застосування аналогів дефіцитних товарів. Отримання контактних даних від споживача ЛЗ для створення подальшої якісної комунікації при надходженні необхідних ліків. Застосування за можливості екстемпоральних ЛЗ.
Дефіцит ліків вітчизняного виробництва	Руйнування інфраструктури вітчизняних виробників. Окупація територій, де розміщені виробництва.	
ВІДПУСК РЕЦЕПТУРНИХ ЛЗ		
Відпуск ЛЗ за програмою «Доступні ліки»	Неможливість виписати електронний рецепт через несправність програмного забезпечення.	Виписування рецептів у паперовому вигляді з наступною заміною їх на електронні при відновленні такої можливості.
Доступ ВПО до медичної допомоги та рецептурних ЛЗ	Відсутність укладеної декларації з місцевими сімейними лікарями для ВПО.	МОЗ України дозволило відпуск рецептурних ЛЗ без рецепту в період з 4 березня до 21 червня 2022 року. Надано можливість черговим лікарям вести повноцінний прийом ВПО без попереднього укладання декларації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначили актуальні питання діяльності аптек у перший тиждень від початку повномасштабного вторгнення ворога, їх діяльності в перші 3 місяці після цього та особливості роботи восени 2022 року на прикладі локальних мереж Рівненської області та встановили шляхи їх вирішення. Зокрема, для якісної роботи керівникам аптек потрібно було

розробити альтернативні логістичні маршрути доставки ЛЗ і МВ, розподілу та дотримання умов зберігання; аптек з екстемпоральним виготовленням – збільшити обсяги виробництва; фармацевтам – використати практичні навички з комунікації, менеджменту та маркетингу для якісного формування товарних запасів та забезпечення населення необхідними ліками.

ЛІТЕРАТУРА

- Деякі питання обігу та відпуску лікарських засобів в умовах воєнного стану : наказ МОЗ України від 04.03.2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0413282-22#Text>
- Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 4 березня 2022 року № 413 : наказ МОЗ України від 21.06.2022 р. № 1076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1076282-22#Text>

3. Про залучення здобувачів вищої, фахової передвищої освіти, деяких інших категорій осіб до роботи у фармацевтичних (аптечних) закладах, інших закладах охорони здоров'я на період дії воєнного стану : наказ МОЗ України від 08.03.2022 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0429282-22#Text>

4. Національна служба здоров'я України : вебпортал. URL: <https://nszu.gov.ua/info-war>

5. Міністерство охорони здоров'я України : вебпортал. URL: <https://moz.gov.ua/>

REFERENCES

1. Деякі питання обігу та видпуску лікарських засобів в умовах воєнного стану: Nakaz MOZ Ukrainy vid 04.03.2022 r. № 413. [Some issues of circulation and dispensing of medicinal products during the period of martial law: Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 413 dated 04.03.2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0413282-22#Text> [in Ukrainian].

2. Pro vyznannia takim, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 4 bereznia 2022 roku № 413: Nakaz MOZ Ukrainy vid 21.06.2022 r. № 1076 [on the recognition as invalid of the order of the Ministry of Health of Ukraine dated March 4, 2022 No. 413: Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 1076 dated June 21, 2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1076282-22#Text> [in Ukrainian].

3. Pro zaluchennia zdobuvachiv vyshchoi, fakhovoi predvyshchoi osvity, deiakyykh inshykh katehorii osib do roboty u farmatsevychnykh (aptechnykh) zakladakh, inshykh zakladakh okhorony zdorovia na period dii voiennoho stanu: Nakaz MOZ Ukrainy vid 08.03.2022 r. № 429 [On the involvement of students of higher, professional, preliminary higher education, some other categories of persons to work in pharmaceutical (pharmacy) institutions, other health care institutions during the period of martial law: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 08.03.2022 No. 429]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0429282-22#Text> [in Ukrainian].

4. Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy: vebportal [National Health Service of Ukraine: web portal]. Retrieved from: <https://nszu.gov.ua/info-war> [in Ukrainian].

5. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: vebportal [Ministry of Health of Ukraine: web portal]. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/> [in Ukrainian].